

VATTEN- OCH AVLOPPSLEDNING I UTVALNÄS

Arkeologisk förundersökning i form av schaktövervakning

Utvalnäsvägen, Bönan 1:1

RAÄ 225:2

Gävle stad och kommun

Gästrikland

2014

Bo Ulfhielm och Anders Altner

VATTEN- OCH AVLOPPSLEDNING I UTVALNÄS

Arkeologisk förundersökning i form av schaktövervakning

Utvalnäsvägen, Bönan 1:1

RAÄ 225:2

Gävle stad och kommun

Gästrikland

2014

Rapport 2015:03

Bo Ulfhielm och Anders Altner

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF-format från länsmuseets hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

Rapporter, böcker och mycket annat kan Du köpa/beställa i länsmuseets butik butiken@xlm.se eller 026-65 56 35.

Utgivning och distribution:

Länsmuseet Gävleborg

Box 746, 801 28 Gävle

Tel 026-65 56 00

www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2015

Omslagsbild: Utdrag ur avmätningsskarta Testebo 1865. Lantmäteristyrelsens arkiv.

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande MS2010/01366.

ISSN 0281-3181

Print: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Sammanfattning.....	5
Inledning.....	5
Målsättning och metod.....	6
Topografi och fornlämningsmiljö.....	7
Resultat och tolkning.....	8
Förslag till vidare åtgärder.....	11
Referenser.....	11
Administrativa uppgifter.....	11
Bilaga 1. Schaktbeskrivning.....	12
Bilaga 2. Profilritning.....	13

Figur 1. Utdrag ur digitala översiktskartan. Undersökningsområdet är markerat i rött. Skala 1:150 000.

SAMMANFATTNING

Länsmuseet Gävleborg har utfört en arkeologisk förundersökning i form av schaktövervakning i anslutning till fornlämning RAÄ 225:1-2 (Äldre hamnläge med hamninlopp). Arbetet föranleddes av nydragning av vatten- och avloppsledningar från Engeltofta till Harkskär och utfördes efter beslut av Länsstyrelsen Gävleborg (Lst dnr 431-6574-13). Kostnadsansvarig var Gävle Vatten. Arbetet genomfördes under perioden 1–2 april 2014.

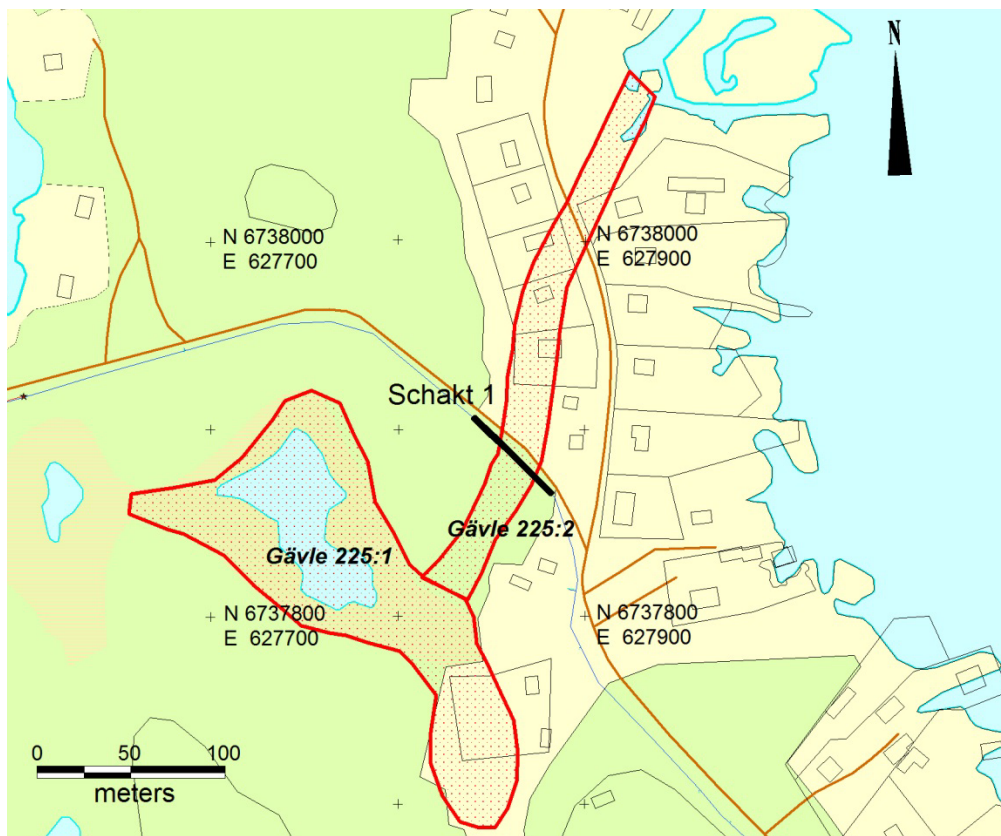
Schaktet grävdes på västra sidan intill Utvalnäs vägen. Totalt upptogs cirka 60 löpmeter, vilket omfattade själva inloppsranan och ytterligare 20 meter på var sida. Inga spår av kulturlager, konstruktioner eller andra anläggningar kunde påvisas inom det undersökta området. Rännan visade sig i huvudsak vara naturlig, däremot kan den ha rensats vid något tillfälle. Höjdavvägning och studier av historiska kartor tyder på att detta inlopp till hamnen blev obrukbart under 1700-talet. I senare tid har det funnits en förbindelse med havet cirka 250 meter längre västerut.

INLEDNING

Länsmuseet Gävleborg har på uppdrag av Gävle Vatten utfört en arkeologisk förundersökning i form av schaktövervakning på fornlämning Gävle stad 225:2. Denna utgörs av ett äldre hamnläge och hamninlopp i form av en ränna. Intill rännan skall spår från båtbyggeri tidigare ha påträffats. Det finns även uppgifter om myntfynd i närområdet.

Arbetet föranleddes av Gävle Vattens grävningar för en ny vatten- och avloppsledning, från Engeltofta till Harkskär via Utvalnäs. Förundersökningen utfördes efter beslut av Länsstyrelsen i Gävleborg (Lst dnr 431-6574-13).

Schaktövervakningen utfördes under perioden 1–2 april 2014 av Bo Ulfhielm och Anders Altner, Länsmuseet Gävleborg, samt praktikant Josefin Olsson.

Figur 2. Schaktet genom inloppsrännan markerat med svart. Vatten- avloppsledningen markerad med blå linje. Efter den digitala fastighetskartan. Skala 1:2 500

MÅLSÄTTNING OCH METOD

Syftet med förundersökningen var att dokumentera eventuella konstruktioner, anläggningar eller kulturlager inom ledningsschaktet för att tillvarata kunskap som kan bidra till områdets historia.

Målsättningen för förundersökningen var att:

- Utreda fornlämningens utbredning inom schaktet.
- Bedöma kulturlager, anläggningar och fynd – karaktär, mängd och bevarandegrad.
- Erhålla en preliminär datering.
- Ge en preliminär tolkning av fornlämningen.

Förundersökningen utfördes i form av schaktgrävning med grävmaskin. Denna utfördes innan själva grävningen för ledningsdragningen. Schaktet togs gradvis ned till den naturligt förekommande jordmånen för att lättare kunna urskilja eventuella konstruktioner.

Sektionen rensades för hand och dokumenterades i form av fotografier och profilritning. Schaktet mättes in med handdator med GPS. Höjdvärden erhöles från företaget Strabags mättekniker.

Figur 3. Framrensning av lager i nordöstra schaktprofilen. Foto: Bo Ulfhielm

TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSMILJÖ

Området ligger i kustnära läge på omkring 1–5 meter över havet och består av skogsmark på morän, med kringliggande småhusbebyggelse.

Utvalnäs har troligen stigit upp ur havet under medeltid till historisk tid. Detta fiskeläge har också ansetts vara den äldsta fiskarboplatsen i Gävletrakten (Vedin 1939:52). När det togs i bruk är oklart. Platsen är redovisad på de äldsta kartorna över Gästrikland, däribland på lantmätare Anders Börjesson Gadds Geometrisk karta från 1661-1664 (figur 4). I viss mån fungerar Utvalnäs fortfarande som fiskeläge, dock i mycket begränsad omfattning. Från 1800-talet och framåt har merparten av bebyggelsen legat på rad längs uddens sydöstra strandremsa. I äldre tid har den istället legat på norra sidan udden (Figur 5). Genom landhöjningen har den tidigare hamnbasängen snörts av och bildar idag sjö och sankmark, vilken är belägen strax väster om exploateringsområdet (RAÄ 225:1). Från denna utgår en ränna som mynnar i havet och som kan ha fungerat som en infartsled (RAÄ 225:2). Ett inlopp har också funnits från norr. Några tydliga spår av den äldre bebyggelsen har inte kunnat avgöras vid tidigare inventeringar. Till fiskelägena hör ofta också en rad andra anläggningar än husgrunderna: röjda ytor, båtlanningar och gistgårdar m.m. (Norman 1995). Sådana spår finns sannolikt även här, dessutom skall det i anslutning till rännan ha påträffats spår efter båtbyggeri.

Inga tidigare undersökningar har gjorts i anslutning till hamnen och dess inlopp.

RESULTAT OCH TOLKNING

Förundersökningen bestod i en 60 meter lång schaktdraining som gick tvärs igenom en svacka på västra sidan om Utvalnäsvägen. Schaktet följde den planerade ledningsdrainingen och omfattade ett tvärsnitt genom rännan (Gävle 225:2) samt ytterligare cirka 20 meter på var sida. Djupet var som mest 1,3 meter och bredden cirka 1.8 meter i schaktets botten (se bilaga).

Centralt i schaktet var marken störd genom en rörnedläggning samt påförda fyllnadsmassor, vilka enligt närboende ditfördes på 1970-talet i samband med ett villabygge.

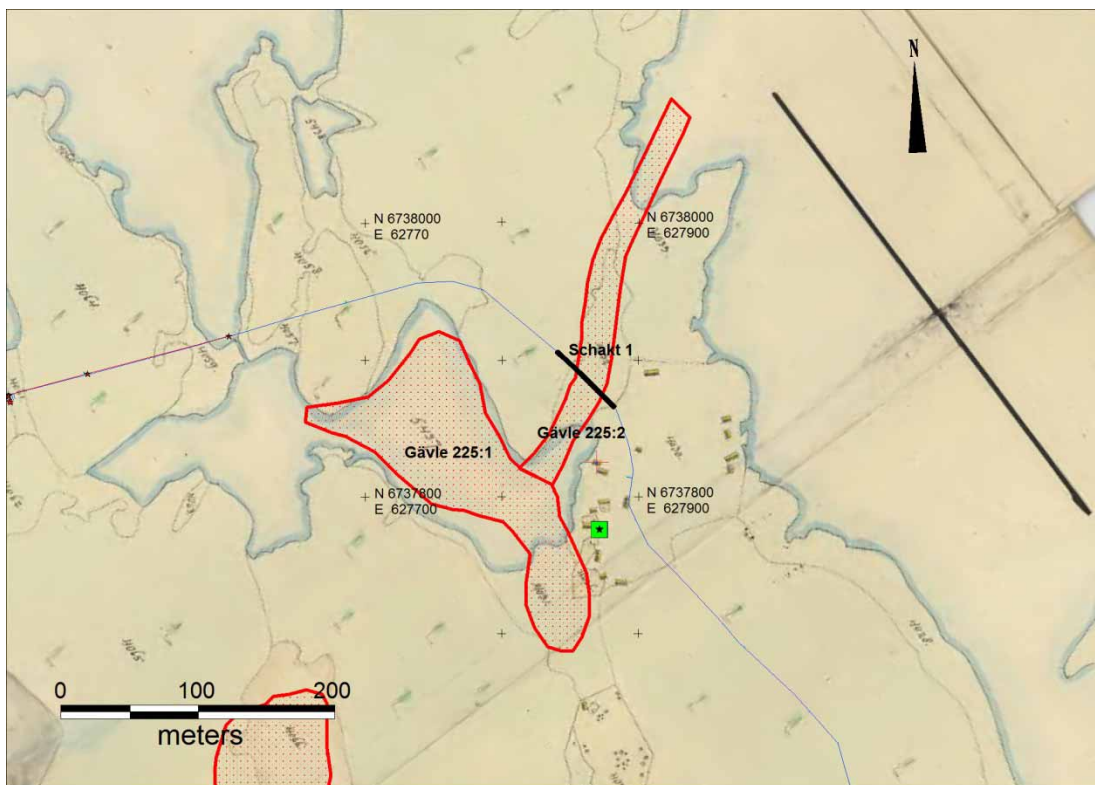
Figur 6. Grävning med maskin i schaktets nordvästra del. Foto: Bo Ulfhielm.

Inga spår av äldre anläggningar eller kulturlager kunde påvisas inom det schaktade området. Däremot kunde schaktet visa att rännan inte är grävd utan i allt väsentligt naturlig. Det är också sannolikt att den har utgjort ett inlopp till hamnen. Den tycks ha rensats för att hållas öppen. För det talar förekomsten av högar med röjningssten längre västerut.

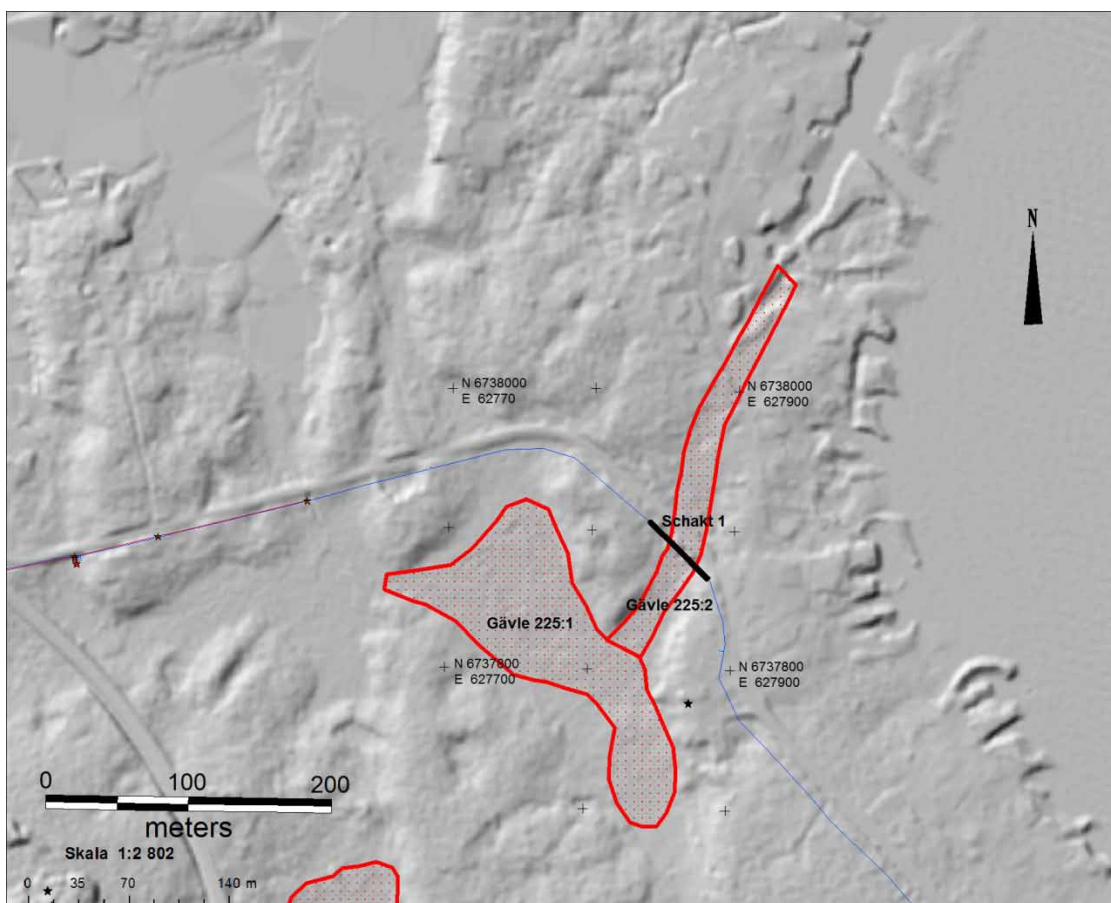
Enligt flera närboende har rännan varit farbar vid högvatten ända in på 1900-talet. På 1800-talets kartor (den tidigast tydliga från år 1865) finns det ingen redovisad förbindelse mellan sjön och havet här. Däremot är det en kanal cirka 250 meter västerut, där sjön förbinds med havet (figur 7). Det är dock en ganska krånglig utfart och en lång omväg för att nå öppet vatten. Redan drygt 100 år tidigare var det enligt kartmaterialet en bred öppning mot havet där rännan ligger (figur 5). Under 1700-talets gång måste inloppet ha smalnats av och slammats igen. Räknar man på höjden över havet når man ungefär samma resultat. För att rännan skall ha fungerat någorlunda som passage med skötbåtar krävs drygt 2 meter högre vattenstånd än idag. Grovt räknat, med en landhöjning på 0,7 meter per århundrade, hamnar vi då omkring 300 år tillbaka i tiden eller tidigt 1700-tal. Inloppet hade då en bredd på knappt 40 meter och ett djup i mitten på omkring 0,7 meter.

Det är möjligt att man försökt hålla leden öppen och att den rensats vid något tillfälle, men senare än år 1800 kan den knappast ha använts. Vad som dock är tänkbart är att sjön vid högvatten ”skvalpat över” och att en å med lite fallhöjd bildats mellan sjön och havet. För detta talar också förekomsten av ”spolat” grus i botten centralt i rännan, vilket tyder på att det här runnit vatten vid någon tidpunkt.

Intressant är uppgiften om båtbyggeriverksamhet vid rännan, med fynd av båtnitar. Även om det inte kunde bekräftas inom schaktet är det troligt att en rad aktiviteter kring fiskeläget bedrivits, dit hör båtbyggeri. Från Gästrikland finns flera uppgifter om att även stora fartyg byggdes på enkla stapelbäddar på landsbygden kring Gävle (Westerdahl 1993:57ff).

Figur 7. Ledningsdragning och schakt iförhållande till 1865 års avmätningsskarta (Lantmäteristyrelsens arkiv akt V14-I:20)

Figur 8. Terrängskuggad höjdmodell från nationella höjddatabasen. Lantmäteriet.

FÖRSLAG TILL VIDARE ÅTGÄRDER

Länsmuseet anser att inga ytterligare åtgärder är nödvändiga i samband med denna delsträcka av schaktningsarbetet för vatten- och avloppsledningar vid Utvalnäs, Gävle stad och kommun. Skall ytterligare arbeten göras som berör fornlämningen göras skall förnyad kontakt tas med Länsstyrelsen.

REFERENSER

Norman, P. 1995. *Sjöfart och fiske*. De kustbundna näringarnas lämningar. Fornlämningar i Sverige 3. Riksantikvarieämbetet.

Vedin, P.J. 1939. *Det forntida fisket vid Norrlandskusten. Gävlebohamnar under gångna århundraden*. Hallbergs bokhandel. Gävle.

Westerdahl, C. 1993. Små varvsplatser- några notiser om Gävlebukten och Hälsingekusten c 1750-1900. *Bottnisk kontakt VI*. Länsmuseet Gävleborg Gävle

Övriga källor

Riksarkivets kartsamlingar, sockenpärm 114; AKT: LSA, V8 geometrisk karta 1661-1664? av Anders Börjesson (Gadd).

<http://jordebok.ra.se/browse/index.php?anr=Sockenp%E4rmar:1>

Sofi (Ortnamnsregistret, Institutet för språk och folkminnen)

Lantmäteristyrelsens arkiv:

Akt V 21. Geometrisk charta öfver Giestriklands skiärgård. Afmätt 1747 av Lars Lindenberg.

Akt V14-1:20 Avmätning Egendomen Testebo. Karl Leonard Almegren

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens dnr: 431-6574-13

Beslutsdatum: 2013-11-14

Länsmuseet Gävleborgs dnr: 1590/320

Uppdragsgivare: Gävle vatten AB

Undersökningstid: 1-2 april 2013

Projektledare: Bo Ulfhielm

Arkeologisk personal: Anders Altnér, praktikant Josefin Olsson

Fastighet: Bönan 1:1

Koordinatsystem: Sweref 99 TM

Höjdsystem: RH 2000

Exploateringsyta: 108 m²

Undersökt yta: 108 m²

Arkeologtimmar: 16

Dokumentationshandlingar som förvaras i Länsmuseet Gävleborgs arkiv: 29 digitala fotografier, samt mätdata i digital form och 1 profilritning.

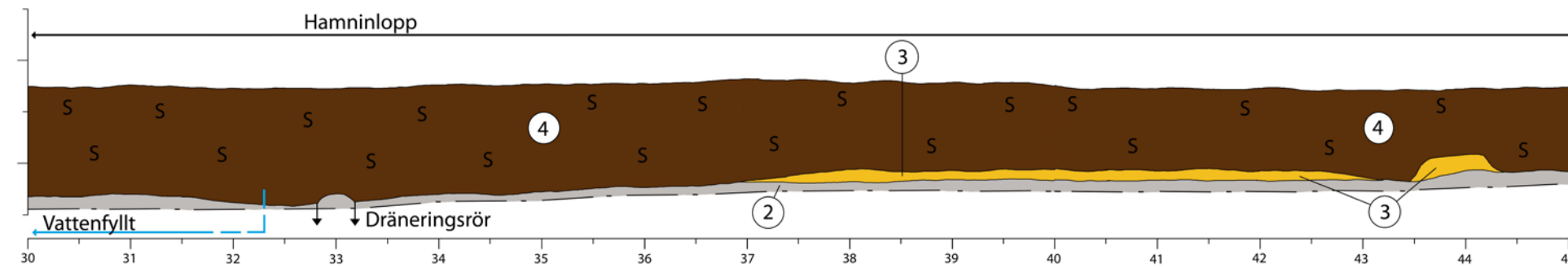
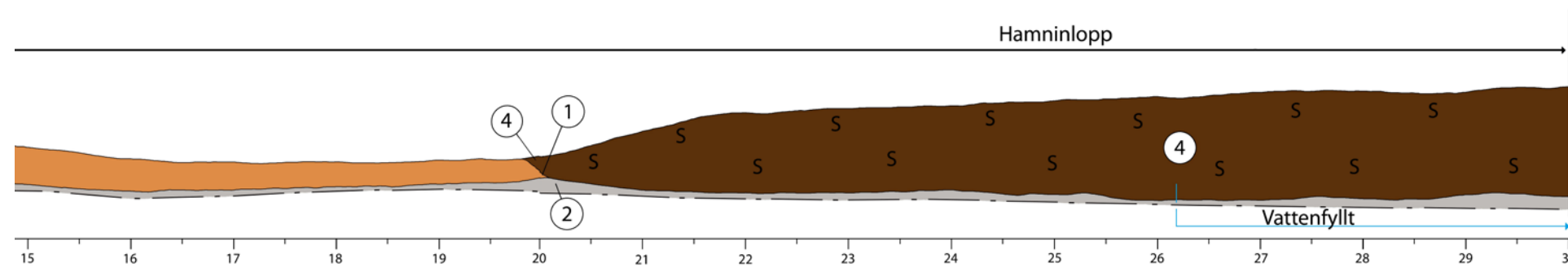
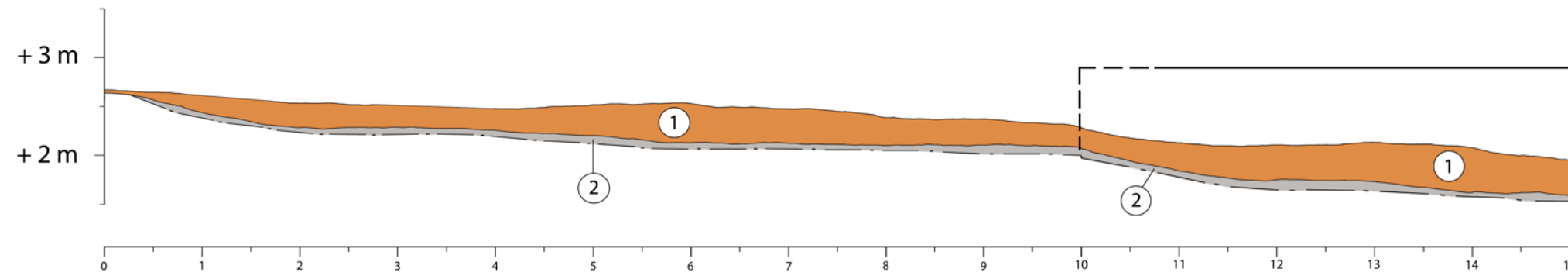
Fynd: Inga fynd har tillvaratagits.

BILAGA 1. SCHAKTBESKRIVNING

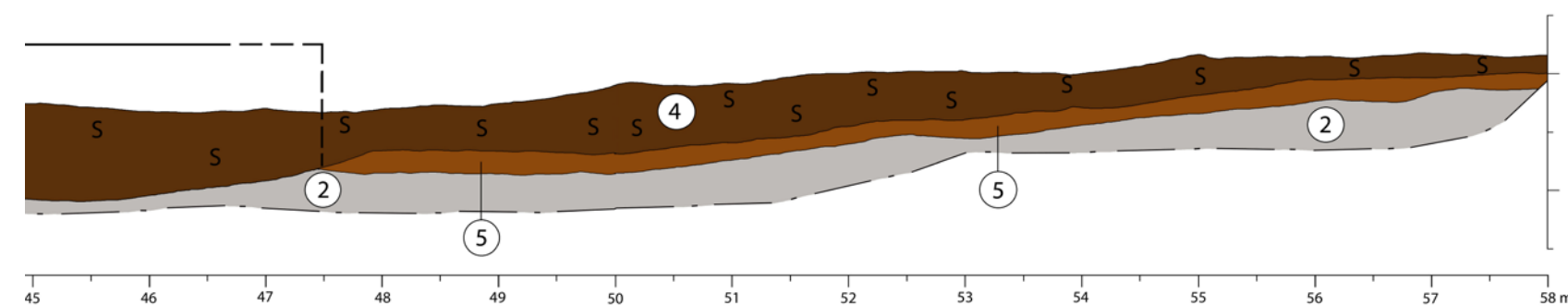
Schakt	Längd	Bredd	Djup	Beskrivning	Naturlig jord	Fynd
1	60 m	1,8 m	1-1,3 m	För lager se profil Bilaga 2.	Sandig morän	-

Tabell 1. Schakttabell. Schaktet grävdes rakt igenom RAÄ 225:2 (äldre hamninlopp).

N 6737866,4
E 627883,1

N 6737902,4
E 627840,8

BILAGA 2. PROFILRITNING

Helprofil mot NÖ av RAÄ 225:2
(äldre hamninlopp).
Skala 1:60

Lagerbeskrivning:

1. Humusskikt, 0,2–0,4 meter tjockt (Naturlig orörd markyta).
 2. Steril grå lerig till siltig sand med natursten.
 3. Gulbrun humös sand, ev äldre markyta.
 4. Påförda massor av natursten och sprängsten 0,1–0,5 m st enstaka tegel och i övrigt jord och grus.
 5. Brun lerig till siltig sand med enstaka natursten, eventuellt äldre markyta.
- S Stenblock.

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG, BOX 746, 801 28 GÄVLE · TEL 026-65 56 00. WWW.LANSMUSEETGAVLEBORG.SE
BESÖKSADRESS: SÖDRA STRANDGATAN 20, GÄVLE